

DIT IS MIJN BOEK - JOODSE EXLIBRISCULTUUR IN NEDERLAND DOOR JAN AARTS EN CHRIS KOOYMAN

Het is niet meer van deze tijd: dertien jaar werken aan de voorbereiding van een uitgave die 1 492 bladzijden telt, meer dan 1 700 ex librisen beschrijft en de levens van de bijna 1 400 Joodse titularissen ervan in beeld brengt. Het titanenwerk dat Jan Aarts en Chris Kooyman hebben geleverd, verdient waardering en ontzag. Verder mag de uitgeverij die met hen in zee ging, De Buitenkant uit Amsterdam, een pluim krijgen voor de manier waarop ze het boek heeft vormgegeven.

In het voorwoord schetst Jan Aerts de ontstaansgeschiedenis van de uitgave; in de daaropvolgende inleiding bespreekt hij de rol die de Joden in de Nederlandse ex-libriscultuur speelden en spelen. Hij benadrukt ook dat niet de esthetische waarde van het ex libris de norm was voor opname in het boek, maar veeleer het historische belang van het blad, dat vaak als een egodocument kan worden beschouwd. Van daar dat er ook werk van amateurs werd gereproduceerd.

Ex librisen waren populair bij de Joodse bevolking, vertelt Aerts in zijn inleiding. Ze werden en worden gemaakt met als doel het gruwelijke lot van de Joden in de oorlog in de herinnering te brengen, maar ook om de Joodse identiteit te benadrukken en om als onderscheidingsteken of propagandamiddel te dienen. Omdat veruit de meeste titularissen twintigste-eeuwse Joden zijn, vervolgt hij, is de uitgave meteen ook een 'memorboek' voor de slachtoffers van de Shoah. (Van de 155 000 personen in Nederland met ten minste één Joodse ouder werden er tijdens de Tweede Wereldoorlog meer dan 100 000 omgebracht.) Hij wijst ook op de massa's door de nazi's geroofde boeken: aan de hand van de daarin aangebrachte (en in dit werk gereproduceerde) ex librisen zouden die alsnog bij de rechtmatige eigenaar terecht kunnen komen.

In deel I van het werk worden ex librisen individueel besproken, met een levensschets van de titularis en een beschrijving (en interpretatie) van het ex libris. Elk boekmerk wordt verkleind afgebeeld (ong. 6 bij 4 cm) en mag op minstens één kolom tekst - een paar honderd woorden - rekenen. Dit gedeelte, dat een veelzijdig licht werpt op drie eeuwen Joodse cultuur in Nederland, loopt maar liefst tot p. 971! We treffen er, naast bladen van gerenommeerde Nederlandse ontwerpers zoals Fré Cohen (afb. 6), Engelen Reitsma-Valença (afb. 1) en Lou Strik (afb. 2), ook werk aan van de Belgen Hedwig Pauwels (afb. 3) en Joris Mommen (afb. 4). In deze bijdrage wordt een zestal ex librisen uit het boek gereproduceerd, met telkens een beknopte weergave van de commentaar van de auteurs bij het betreffende boekmerk.

Het tweede deel (tot pagina 1 441) kent zes afzonderlijke bijdragen. In het eerste geeft de auteur een beeld van de Joodse bevolkingsgroep in de Nederlandse geschiedenis. De tweede tekst schetst de achtergrond van de 169 vluchtelingen onder de titularissen, met een uitstapje naar het Joodse ex libris in Duitsland en naar het belang van graficus, ex-libriskunstenaar en verdediger van het zionisme Ephraim Moses Lilien.

Vervolgens wordt in het derde deel de Joodse symboliek op ex librissen onder de loep genomen. Ruime aandacht gaat daarbij uit naar de twee hoofdsymbolen: de Magen David (de zespuntige ster) en de menorah (de zevenarmige kandelaar), maar tientallen andere symbolen (objecten, rollen, boeken, Bijbelse figuren, dieren en planten, en zionistische symbolen) worden in dit bijna honderdvijftig bladzijden tellende artikel geanalyseerd. In het laatste kapittel ervan, de zionistische symbolen, wordt bv. het graf van Rachel besproken, met een afbeelding van de Duitse kunstenaar Emma Dessau-Goitein (afb. 5).

Het vierde onderdeel bespreekt de teksten die op Joodse boekmerken voorkomen. Doorgaans zijn dat motto's of spreuken, die worden onderverdeeld in naamspreuken (bv. 'Houd Coers Gestach', op een ex libris voor H. C. Gomperts), citaatspreuken (bv. 'doe mij in de oogst geloven waarvoor ik dien', van Adriaan Roland Holst op een ex libris voor Maurits Buitenkant), en zelfbedachte spreuken (bv. Janny Zoests spreuk 'Eens zal het alles helder zijn').

Het vijfde gedeelte is een kunstenaarslexicon: van maar liefst 75 (Nederlandse) Joodse ontwerpers wordt het volledige ex-librisoeuvre opgenomen. Daaronder bijvoorbeeld Peter Achttienribbe, Paul Citroen, Fré Cohen, Dora Geldzahler, Alice Horodisch-Garman, Jan Kaas, Ernst Loeb en Philip van Praag.

De laatste bijdrage in het tweede deel is een uitvoerige bibliografie van (internationale) publicaties over ex librissen van Joden.

Het derde onderdeel van het boek bevat onder meer een lijst van alle kunstenaars die werden vermeld, een verklarende woordenlijst, een personenregister en een Engelse samenvatting.

Dit knap uitgegeven boek is zonder meer een aanrader. Het is een sociaal document, een historische studie, een encyclopedische inventaris, een culturele ontginning. Verder is het een prachtig geschenk en een aanwinst voor gewoon elke bibliotheek.

Karl Vissers